

Илија БАЈОВИЋ*, i.bajovic90@gmail.com

БОЈ НА ЦАРЕВОМ ЛАЗУ ИЗМЕЂУ ЛЕГЕНДЕ И ИСТИНЕ

ABSTRACT: Thesis on the topic Battle of Carev Laz - between legend and truth is written with a goal to introduce readers with opinions of authors that are diametrically opposite but they refer to one occasion which is characterized by many things. The thesis about a great victory of Serbs from Montenegro at the place called Carev Laz is advocated by a group of authors mostly lead by stories from folk tradition. On the other hand, readers are also introduced with a group of authors that explicitly reject every possibility in which Carev Laz represents a place of a great Montenegrin victory.

KEY WORDS: Serbs, Montenegro, Bishop Danilo, Ahmet Pasha, Numan-Pasha Ćuprić, The Ottoman Empire, Carev Laz.

Почетком 18. вијека започиње ослободилачка борба српског народа у Црној Гори против османског завојевача. У доба владике Данила, сукоби са Османлијама све су учесталији, што ће довести и до великог турског напада на Црну Гору 1712. године. Значајан број историчара из Црне Горе, али и шире, писао је о турском походу на Црну Гору 1712. године. Тај поход посебно је интересантан због битке на Царевом Лазу до које ће наводно доћи 1712. године и расправа и полемике међу историчарима који су се бавили овом темом.

Свој суд о црногорско-турском сукобу на Царевом Лазу дао је Јован Томић. Томић наводи да су му од велике помоћи у покушају да се до краја утврди истина о Царевом Лазу биле и пронађене депеше млетачког провидура Карла Пизанија из 1712. године. Вођен депешама млетачког провидура, Томић је констатовао да се не може говорити о било каквој побједи Црногораца над Турцима 1712. године на Царевом Лазу, истичући да је те године Црну Гору покорио босански везир Ахмет-па-

* Autor je master istoričar. /The author is a Master historian.

ша.¹ Овом по много чему комплексном темом бавио се и Никола Вукчевић, који је утврдио да многи аутори који су писали о овом црногорско-турском сукобу нису провјеравали чињенице које би ишле у прилог тврдњи да је заиста на Царевом Лазу дошло до велике битке.² Један од извора који потврђују да су Срби из Црне Горе поразили османску војску на Царевом Лазу 1712. године је и *Цетињски љетопис*. У *Цетињском љетопису* се такође истиче да, упркос турском поразу на Царевом Лазу, јачина и бројност турске војске је била таква да се није могла зауставити у походу ка Цетињу.³

У овом раду ћемо навести читав низ аутора који су се спорили око једног питања: да ли је на Царевом Лазу дошло до сукоба са Турцима или не. Са једне стране, Јован Томић и Глигор Станојевић су јасно одбацили било какву могућност да се битка одиграла 1712. године. Насупрот њима је ч низ аутора који су сматрали да је битка на Царевом Лазу историјски догађај у чију истинитост нису сумњали. Значајна је и полемика Јована Ердељановића и Јована Томића. Наиме, Ердељановић је поставио питање Томићу - како појашњава снажну традицију у народу, а тиче се битке на Царевом Лазу. Јован Томић је одговорио да се сукоб са Турцима на том простору десио много раније, а да су владари из Династије Петровић дали огроман допринос да се тај сукоб пренесе у 1712. годину односно период владике Данила Петровића. Исто тако, Никола Вукчевић ће у свом раду *Питање боја на Царевом Лазу* доказати да став Томића везано за црногорско-турски сукоб вођен на Царевом Лазу почетком 17. вијека нема историјску тачност.⁴

Јован Томић, како је већ наведено, придавао је велики значај извјештају далматинског провидура Пизанија, у коме се наводи да је војска босанског везира имала значајне губитке у походу ка Цетињу, али се исто тако у извјештају нигдје не помиње Царев Лаз, као ни су-

¹ Јован Томић, *Питање Царева Лаза*, Београд, 1933, 1-2.

² Никола Вукчевић, *Осврт на нека питања из историје Црне Горе*, Београд, 1981, 60.

³ Душан Вуксан, „Један необјављени Цетињски љетопис“, *Записи*, књига V, 3, Цетиње, 1929, 171.

⁴ Н. Вукчевић, *нав. дјело*, 61-62.

За Јагоша Јовановића историјска тачност битке на Царевом Лазу је неупитна. Јовановић помиње и учеснике битке, гдје се поред владике Данила помињу и Јанко Ђурашковић и Вук Мићуновић. Говорећи о жртвама и на једној и на другој страни, Јовановић истиче да је на Царевом Лазу страдало око 300 Црногораца са једне и око 20.000 Турака са друге стране. Јовановић се ослањао на народну традицију, и сам је сматрао да број страдалих турских војника на Царевом Лазу није споран, појашњавајући то чињеницом како Турцима терен на коме се битка одиграла није био познат. Јовановић наводи и датум одигравања битке на Царевом Лазу 17. јул 1712. године, истичући да је углед Црне Горе значајно порастао након овог сукоба. (Јагош Јовановић, *Стварање црногорске државе*, Цетиње, 1947, 99-100).

коб који се наводно на том локалитету десио. Према Томићу, јасно је да нема говора о било каквом сукобу на Царевом Лазу 1712. године. Он одбацује народна предања као извор, истичући како примат имају у првом реду писани историјски извори односно документа. Томић је у два наврата (1926. и 1928. године) боравио у Државном архиву у Венецији, гдје ће пронаћи изузетно значајна документа о Црној Гори с почетка 18. вијека, али међу тим документима није било нити једног који се односио на црногорску побједу 1712. године. У већ поменутој расправи са Ердџановићем, Томић јасно истиче да за црногорску побједу на Царевом Лазу Ердџановић није навео нити један историјски документ, ослањајући се превасходно на локално предање. Томић је сматрао да се предање о Царевом Лазу из 1712. године ослањало на један много старији догађај, сукоб из 1604. године. Наиме, Томић истиче да је сукоб Црногораца и Турака 1604. године, на путу који је водио из Љешкопоља ка централном дијелу Црне Горе, вођен на мјесту које ће касније добити име Царев Лаз. Податке о црногорско-турском сукобу с почетка 17. вијека дао је Маријан Болица у дјелу *Опис скадарскога санџака*. Вођен таквим подацима, Томић је закључио да је заправо овај догађај из 1604. године касније, како каже, вјештачким путем пребачен у 1712. годину.⁵

Са друге стране, велики утицај на Јагоша Јовановића у креирању приче о великој побједи Црногораца на Царевом Лазу имао је Димитрије Милаковић. Милаковић помиње да је у саставу турске војске пред поход на Црну Гору било око 50.000 војника, и истиче како су Црногорци изненадним нападом поразили Турке: „Нашавши се том ненадном забуњени, Турци нагну бјежати, али у тој забуни и сметњи својој не опораве натраг, од куда су дошли, већ зађу у густу шуму и нагазе на литице, те их ту Црногорци немилице потуку.“⁶

У свом дјелу Сима Милутиновић Сарајлија описује црногорско-турски сукоб 1712. године, наводи разлоге који су довели до тог сукоба, али исто тако не помиње Царев Лаз као мјесто великог окршаја двије стране.⁷ Милорад Медаковић наводи да је турски султан Ахмет III донио одлуку да се турска војска мора обрачунати са Црногорцима који су пружали велики отпор. Медаковић описује детаље црногорско-турског сукоба, наводећи да је у саставу турске војске било око 60.000 војника. Овај аутор не наводи прецизно колики су губици турске војске, а помиње око 300 Црногораца који су страдали 1712. године. Медаковић описује ток битке, наводи да је владика Данило био рањен и појашња-

⁵ Ј. Томић, *нав. дјело*, 2-3, 6-11.

⁶ Димитрије Милаковић, *Историја Црне Горе*, Подгорица-Београд, 1997, 329-330.

⁷ Сима Милутиновић Сарајлија, *Историја Црне Горе*, Цетиње, 1997, 65.

ва да ће мјесто на коме се наводно битка одиграла због великог турског страдања добити назив Царев Лаз.⁸

Аутори књиге о историји Црне Горе, Глигор Станојевић и Милан Васић, такође су описали турски поход на Црну Гору 1712. године, посебно се позабавивши питањем Царевог Лаза. За поменуте ауторе ова битка се ни у ком погледу не може посматрати као историјски догађај, већ је обична легенда. Истиче се важност рада Јована Томића *Турски поход на Црну Гору 1712. године* у коме се негира црногорска побједа на Царевом Лазу. Станојевић и Васић су посебно били фокусирани на извјештаје млетачких чиновника из тог периода, као што је извјештај већ поменутог провидура Пизанија, и једно писмо овог провидура датирано 29. јула 1712. године, у коме се не помиње било каква побједа црногорских Срба 1712. године. У извјештају млетачког чиновника Буће из септембра 1712. године, помињу се турски губици приликом продора као и повлачења са Цетиња. Од савременика који су оставили писани траг о црногорско-турском сукобу 1712. године можемо поменути и руског официра нашег поријекла, капетана Ивана Лукачевића, као и пуковника Милорадовића који је писао руском цару Петру Великом, наводећи да су Срби пружили велики отпор Турцима 1712. године. О црногорско-турском рату податке у *Цетињском љетопису* је оставио владика Василије Петровић. У *Цетињском љетопису* не помиње се број турских војника, као ни датум битке на Царевом Лазу. Владика Василије у писму Петру Шувалову из 1753. године наводи као датум одигравања битке 17. јул 1712. године, али такође у писму нема помена на ком се локалитету сукоб одиграо.⁹

Значајно је исто тако поменути писмо црногорских главара млетачком изванредном провидуру Винченцу Грити из новембра 1747. године, у коме се наводе они сукоби вођени са Турцима у којима ће црногорски Срби бити на млетачкој страни. Међу тим локалитетима помиње се Царев Лаз.¹⁰ Сукоби о којима се у поменутом писму говори су вођени у другој половини 17. вијека, за вријеме Морејског рата, дакле

⁸ Милорад Медаковић, *Повјестница Црне Горе од најстаријег времена до 1830*, Подгорица-Београд, 1997, 187-188.

Питањем црногорско-турског сукоба 1712. године бавио се и писац прве историје о Црној Гори, владика Василије Петровић. Владика Василије описује поменути сукоб у коме је на турској страни било око 60.000 војника предвођених Ахмет-пашом. Даље владика наводи да је турска страна доживјела велики пораз, али се не помиње Царев Лаз као мјесто на коме се одиграла та наводно велика битка између двије зарађене стране. (Василије Петровић, *Историја о Црној Гори*, Подгорица-Београд, 1997, 23).

⁹ Глигор Станојевић, Милан Васић, *Историја Црне Горе од почетка XVI до краја XVIII вијека*, Титоград, 1975, 256-259.

¹⁰ Јагош Јовановић, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782)*, Цетиње, 1956, 190.

Царев Лаз се овдје помиње као мјесто сукоба, али не почетком 18. вијека него неколико деценија раније. Чињеница је неспорна да су племена Катунске нахије пружила жесток отпор Турцима током њиховог похода ка Цетињу, али је са друге стране преувеличан податак да је око 2.000 турских војника страдало током ове турске офанзиве. Када говоримо о Царевом Лазу, важно је имати на уму да са једне стране имамо народно предање као најважније свједочанство о овом догађају. Такође, и владика Петар I Петровић својом пјесмом *Царев Лаз* даће допринос причи о црногорској побједи на Царевом Лазу.¹¹ Кустос Државног цетињског музеја, Душан Вуксан, пронашао је у ризници Цетињског манастира *Цетињски љетопис* који је по Вуксану писао владика Сава Петровић. Вуксан је на тај начин покушао да назначи да је владика Сава био савременик битке на Царевом Лазу, и да ни на који начин не би писао о поменутом боју вођен народним предањем. Према Вуксану, битка на Царевом Лазу се одиграла 29. јула 1712. године.

Питањем Царевог Лаза се бавио и Андрија Лубурић. Лубурић је посебну пажњу посветио једном писму које су црногорски народни прваци упутили руском цару 1711. године, а у коме се помињу црногорски успјеси током сукоба са Турцима. Вођен овим писмом односно извјештајем, Лубурић је Царев Лаз премјестио у 1711. годину. Питањем Царевог Лаза бавио се и Јован Вулетих, који ће у свом раду навести читав низ аутора који су се бавили овим питањем, као и бројне контроверзе које су га пратиле од историјата имена, локалитета гдје се битка наводно одиграла, па све до датума када је наводно до битке дошло. У свом раду Вулетих је нагласио да Јован Томић није користио турска документа када је писао о Царевом Лазу, већ само млетачка, истичући да је неопходно користити изворе различитог поријекла када се говори о једном историјском догађају. Вулетих се позивао на јтурског историчара Јусуфа Фехмијуа, који је написао *Историју Турске*, а у којој се између осталог помиње један црногорско-турски сукоб из 1711. године на Маршуљу, гдје су османски војници поражени. Према Вулетиху, Маршуљ, као и Пржњик и Царев Лаз, заправо су три локалитета једног борбеног попришта. На основу турских извора, Вулетих је формирао и свој став поводом Царевог Лаза, истичући да то свакако не може бити измишљен догађај.¹² Према народном предању, значајни губици турске војске при-

¹¹ Г. Станојевић, М. Васић, *Историја Црне Горе од почетка XVI до краја XVIII вијека*, 260-261.

¹² Јован Вулетих, *Бој на Цареву Лазу*, Београд, 1956, 12-13, 15, 17, 20-21.

Душан Вуксан је сматрао да је старија генерација историчара писала о Царевом Лазу као историјском догађају. Вуксан наводи и имена оних аутора који су се бавили питањем Царевог Лаза а који су имали потпуно различите ставове о овом спорном догађају. Вуксан помиње и то да Димитрије Милаковић у својој историји Црне Горе

ликом повлачења са Цетиња биће представљени као велики турски пораз.¹³ Према Јевту Миловићу, Иларион Руварац је спорио причу о црногорској побједи на Царевом Лазу, али се није овим питањем детаљније бавио. Миловић такође наводи читав низ аутора који су се бавили питањем Царевог Лаза. Исто тако, Миловић се истакао истраживачким радом прије свега у Државном архиву у Задру, гдје ће пронаћи документ из 1747. године о коме је већ било ријечи, који ће за Миловића бити од великог значаја, јер је сматрао да тај документ описује заправо црногорско-турски сукоб на Царевом Лазу.¹⁴ Јован Томић, вођен писаним историјским изворима, децидно закључује да не може бити говора да је дошло 1712. године до било какве битке на Царевом Лазу. Томић такође наводи да је о црногорској побједи 1712. године први писао владика Василије Петровић, прво у *Цетињском љетопису*, затим и у својој историји из 1754. године, притом не наводећи локалитет на којем се наводно битка одиграла. Према Томићу, писање владике Василија није имало било каквог утицаја на народно предање. Народна предања о Царевом Лазу, тврди Томић, добија посебан значај појавом Симе Милутиновића и његових десетерачких пјесама, прије свега *Пјеваније црногорска и херцеговачка*. Поред Милутиновића, „значај црногорској побједи на Царевом Лазу“ даће и владика Петар II. Јован Томић је сматрао да предање о црногорској 1712. години није уопште постојало током 18. као и почетком 19. вијека. *Цетињски љетопис* се такође помиње као један од главних извора за причу о Царевом Лазу. Главни разлог по Томићу, зашто се као извор о Царевом Лазу избјегавала историја Црне Горе владике Василија, јесте у чињеници да се у поменутој историји не помиње Царев Лаз као мјесто велике црногорске побједи. Секретар владике Пе-

није поменуо Љетопис, иако је знао за њега. Већ је наведено да је по Вуксану аутор Цетињског љетописа био владика Сава, па према томе не треба сумњати у тачност података наведених у Љетопису, мислећи прије свега на Царев Лаз. Вуксан наводи да је сасвим могуће да је, као савременик, и владика Сава био учесник битке на Царевом Лазу. Вуксан се не слаже са ставом Томића да о црногорској побједи 1712. године нема података све док није написана историја Црне Горе владике Василија, истичући да је *Цетињски љетопис* настао прије историје владике Василија 1748. године. (Д. Вуксан, „Битка на Цареву Лазу 1712. године“, *Записи*, књига V, 3, Цетиње, 1929, 129-132).

Вулетић је, пак, у свом раду навео и запис са листе једне књиге из Пиперске ћелије у којој се каже следеће: „Да се зна када удари војска од Цара Отмановића у Церну Гору, у вриеме митрополита Данила Петровића (1711). И погубе војска турска у Царев Лаз“. Вулетић се позива и на један француски документ који говори о побједи Црногораца над Турцима код Пржника 16. јула 1711. године. (Ј. Вулетић, *нав. дјело*, 22).

¹³ Никола Радојчић, „Историја Црне Горе за последњих десет година 1918-1928“, *Записи*, књига IV, 1, Цетиње, 1929, 34.

¹⁴ Јевто Миловић, „Један досад непознат докуменат из 1747, о црногорској и турској борби на Цареву Лазу“, *Записи*, књига VIII, 1-3, Цетиње, 1952, 177, 179-181, 183.

тра II, Димитрије Милаковић објавиће у својој историји Црне Горе дјелове из *Цетињског летописа* гдје се помиње и Царев Лаз. Јован Томић је сматрао да је Димитрије Милаковић фалсификовао биљешку из Летописа која описује догађаје из 1712. године коју ће, како тврди Томић, Милаковић преуредити на основу народног предања. Документа о црногорској 1712. години пронађена су 1913. године у млетачком архиву. У том архиву није пронађен нити један документ који говори о црногорској побједи на Царевом Лазу. Томић је питање Царевог Лаза доживљавао не као историјско већ као класично политичко питање које би требало као чињеницу избрисати из историјске науке.¹⁵

Према Глигору Станојевићу, Томић није до краја успио да појасни како се епска традиција односно народно предање развило након наводне битке на Царевом Лазу. За Станојевића, Царев Лаз се може везати не за почетак 18. већ за другу половину 17. вијека, конкретно за Морејски рат. Станојевић је пронашао одговор за овакву тврдњу у једном писму црногорских главара из 1749. године упућеном млетачким властима, у коме се истиче црногорско-млетачко савезништво током Морејског рата. Дакле, према Станојевићу, сви поменути локалитети у овом писму рачунајући и Царев Лаз се вежу за вријеме Морејског рата. У вриједност писма црногорских главара из 1749. године Станојевић није сумњао, прије свега јер га је потписао владика Сава. Станојевић је тврдио да би, да се битка на Царевом Лазу заиста одиграла почетком 18. вијека, тешко било замислити да тако важан догађај остане незабиљен, прије свега од владике Саве Петровића. Станојевић на крају закључује да се не може тврдити да је 1712. године било сукоба са Турцима на Царевом Лазу, већ да се тај догађај може везати за вријеме Морејског рата, дакле период друге половине 17. вијека.¹⁶

¹⁵ Ј. Томић, *нав. дјело*, 220-223.

¹⁶ Г. Станојевић, „Један документ о Цареву Лазу“, *Историјски записи*, књига XVII, 1, Титоград, 1960, 137-139.

Један од аутора који су сматрали да је бој на Царевом Лазу историјски догађај је и Јован Ердељановић. По Ердељановићу, прије самог доласка босанског везира на Цетиње доћи ће на Царевом Лазу до великог окршаја са Црногорцима. Главни извор Ердељановићу за Царев Лаз јесте, како каже, јако народно предање на простору Старе Црне Горе, прије свега у Љешанској и Ријечној нахији гдје ће и сам Ердељановић добити одређена сазнања о боју на Царевом Лазу. Такође, Ердељановић наводи имена људи који су се бавили овим питањем, и који су сматрали да је Царев Лаз велика црногорска побједи, као што су Андрија Јовићевић, Андрија Лубурић, владика Петар I. Дакле, Ердељановић је сматрао да се на Царевом Лазу одиграла битка и да је заправо на том локалитету поражена турска војска, али са друге стране, Ердељановић не наводи да ли је у том сукобу поражена главнина турске војске или њено велико одјељење. Такође, Ердељановић не помиње годину када се наводно одиграла битка на Царевом Лазу. (Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Подгорица, 1997, 799-802).

Ристо Драгићевић је такође писао о Царевом Лазу, али и полемишао са ставом Глигора Станојевића. Наиме, Драгићевић помиње како се Станојевић позивао на један докуменат из 1747. године у коме наводи да битке које се помињу у том писму односно документу нису хронолошким редом наведене. Овакав став Глигора Станојевића је за Драгићевића споран, зато што је и Станојевић сматрао да се битка на Царевом Лазу одиграла за вријеме Морејског рата, док је са друге стране Станојевић утврдио да у поменутом документу битке нису хронолошким редом наведене. Драгићевић је сматрао да се не могу баш све борбе које су вођене између Црногораца и Турака а помињу се у писмима црногорских главара из 1747. као и 1749. године везати за Морејски рат. Драгићевић претпоставља да се у писмима црногорских главара, када се помене Царев Лаз, мисли управо на догађај из 1712. године. Према Драгићевићу, током јула 1712. године било је више сукоба Црногораца и Турака. Даље се описује правац кретања османске војске према Цетињу, Спужу и Подгорици, па с тим у вези се претпоставља да је турска војска по природи ствари морала проћи и кроз Царев Лаз.¹⁷

Глигор Станојевић се није само бавио питањем Царевог Лаза из свог угла, већ је и коментарисао друге ауторе који су дали свој суд о овом прије свега спорном „историјском догађају“. Тако Станојевић коментарише рад др Николе Вукчевића, за кога је констатовао да није у свом истраживању навео нити један новији документ који се конкретно тицао питања Царевог Лаза. Станојевић је сматрао да је главни задатак Вукчевића био да покаже читаоцима како је све оно што је написао о Царевом Лазу потпуна истина. За Станојевића је такође био споран број турских и црногорских војника изнијет у раду др Вукчевића, као и учешће Грбљана у „боју“ на Царевом Лазу. Даље овај аутор наводи да је војно способних људи који су се могли супротставити турском освајачу било око 1500. Главни извор др Вукчевића за Царев Лаз био је владика Василије, као и подаци које је овај владика навео у *Цетињском летопису*. У *Цетињском летопису* акценат се ставља на страдање Црне Горе, па с тим у вези Станојевић појашњава да се овај извор не може у било ком погледу сматрати основом приче за бој на Царевом Лазу.¹⁸

Описујући црногорско-турски рат 1712. године, поједини аутори помињу како су Срби из Црне Горе поразили турског окупатора, али се исто тако не помиње Царев Лаз као мјесто турског пораза. У алманасху *Сербска пчела* описује се црногорско-турски рат, ријечима да је бо-

¹⁷ Ристо Драгићевић, „Неколико напомена о боју на Цареву Лазу“, *Историјски записи*, књига XVII, 2, Титоград, 1960, 352, 357, 369.

¹⁸ Г. Станојевић, „Др Никола Вукчевић Питање боја на Царевом Лазу“, *Историјски записи*, књига XXV, 4, Титоград, 1968, 657-661, 666-667.

сански везир Ахмет-паша отпочео напад на Црну Гору са 60.000 војника, и да ће турска војска у том рату доживјети страховит пораз.¹⁹ Славко Мијушковић о сукобу Црногораца и Турака пише на основу млетачких извјештаја. Један млетачки извјештај Мијушковић посебно издваја, а односи се на провидура Пизанија који пише Бући да се на основу оних извјештаја које овај млетачки провидур добија не може закључити да су Црногорци поразили војску турског султана на локалитету између Градца, Ријеке и Бобије. По ријечима провидура Пизанија, један млетачки доушник у свом извјештају помиње само отимање коња, као и ратних застава на територији Црне Горе, током сукоба са Османлијама. Према Мијушковићу, млетачке власти у извјештајима помињу она мјеста на којима ће доћи до црногорског сукоба са Турцима, која су прије свега властима у Котору била позната. Тако Мијушковић закључује да се Царев Лаз може узети као локалитет црногорско-турског сукоба, и истиче да је млетачком провидуру стигао велики број извјештаја у којима се описује „слављена побједа Црногораца“. Да је Царев Лаз мјесто велике црногорске побједе, Мијушковић потврђује још једним млетачким извјештајем из септембра 1712. године, у коме се наводи да су Црногорци нанијели Турцима огромне губитке, а помиње се да је страдало чак двије хиљаде турских војника.²⁰

Владимир Ћоровић истиче да је народно предање заправо главни извор за причу о Царевом Лазу, али наводи и значај докумената млетачке провинијенције о овом догађају. Ћоровић, говорећи о црногорској 1712. години, поставља питање зашто је османска војска 1714. године покренула офанзиву на Црну Гору ако је 1712. године Црна Гора опустошена. За Ћоровића једини логичан одговор био је да су османски вој-

¹⁹ Сербска пчела, „Стари српски часописи о Црној Гори и Црногорцима“, *Записи*, књига XIX, 3, Цетиње, 1938, 152.

²⁰ Славко Мијушковић, „Догађаји у Црној Гори од појаве Милорадовића до Нуман-пашиног похода (1711-1714)“, *Историјски записи*, књига XI, 1-2, Цетиње, 1955, 196-198.

Славко Мијушковић је полемисао са Глигором Станојевићем око битке на Царевом Лазу. У тој полемици Мијушковић се позивао на млетачка документа, на основу којих је закључио да је 17. јула 1712. године поражена турска војска на Царевом Лазу. Расправу Станојевића и Мијушковића изазваће млетачки документ у коме се помиње локалитет на којем је вођен сукоб са Турцима, Градац-Ријека-Бобија. Према Станојевићу, у поменутом млетачком документу описује се мјесто сукоба са Турцима, наводи се и локалитет „према Градцу у Ријечкој нахији“. Мијушковић овај млетачки документ тумачи потпуно супротно, „између Градца, Ријеке и Бобије“. Својим ставом Мијушковић је јасно назначио да је Царев Лаз мјесто црногорско-турског сукоба, позивајућу се на прије свега млетачке извјештаје. Са друге стране Мијушковић сматра да се утврђивањем истине о Царевом Лазу може вратити повјерење у домаће изворе као и у народна предања и народне пјесме. (С. Мијушковић, „Још једном о Цареву Лазу“, *Историјски записи*, књига XII, 1-2, Цетиње, 1956, 360-361, 365-367).

ници почетком 18. вијека организовали низ похода на Црну Гору, иако се сваки од тих похода по османску војску завршио успјешно. помиње се такође да је босански паша Ахмет имао обзира према народу у Црној Гори Током напада 1712. године. За Ћоровића је дјело Јована Томића од великог значаја када се говори о турском походу 1712. године. Документа дубровачког поријекла била су од великог значаја за Ћоровића, јер се у њима описује успјешна турска офанзива на Црну Гору. Ипак, Ћоровић наводи и *Цетињски љетопис* као покушај да се значајно ублажи неуспјех црногорски из 1712. године. Према Ћоровићу, не треба искључити чињеницу да су Срби из Црне Горе пружили управо на Царевом Лазу значајан отпор Турцима, али ништа више од тога. Дакле, он одбацује могућност да је на Царевом Лазу остварена велика црногорска побједа. Тумачећи домаће изворе, Ћоровић наводи да се у *Цетињском љетопису* потврђује и признаје црногорски неуспјех, такође помиње и један запис са *србуље* у коме се истиче и датум битке. Ћоровић коментарише још један домаћи извор у коме се помиње црногорска 1712. година. У питању је *Савински љетопис*, а Ћоровић констатује да се у њему могу пронаћи тачни подаци о броју турске војске, док се са друге стране у поменутом љетопису не могу пронаћи подаци који говоре о похари Црне Горе.

Коментаришући дјело Јована Томића *Питање Царева Лаза*, Ћоровић истиче како је и сам Томић навео да је тачан датум који се помиње у *Цетињском љетопису*, а тиче се спаљивања Цетињског манастира. На основу овог документа, Ћоровић истиче да се може закључити да ипак нијесу сви подаци нетачни које је владика Василије у својој историји навео. Говорећи о 1712. години, Ћоровић се позива на већ поменути млетачка документа, на извјештај провидура Пизанија који помиње да су Црногорци пружили отпор Турцима, али се у овом извјештају наводи само један локалитет гдје су сукоби вођени. Према овом аутору, није нереално устврдити да су се црногорски Срби могли током турског напада на Црну Гору сукобити управо на Царевом Лазу. Ћоровић сматра да није искључено да је на Царевом Лазу дошло до мањег сукоба са Турцима, али да свакако тај сукоб није могао да утиче или заустави турско надирање ка Цетињу.²¹

Питањем црногорско-турског рата бавио се и Владан Ђорђевић, који је сматрао да се турски султан одлучио за напад на Црну Гору из два разлога: због истраге потурица и савезништва Црне Горе и Русије. На основу података Милаковића, Ђорђевић је у свом раду навео да је пред напад на Црну Гору турских војника било око 50.000. Помиње се да је владика Данило распоредио Црногорце у три одреда која су на-

²¹ Владимир Ћоровић, *Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира*, Београд, 1941, 54-63.

нијела значајне губитке турској војсци (наводи се неколико хиљада војника). Да су на Царевом Лазу турски губици били између 30-40.000 војника за Ђорђевића је нереално, истичући да су ти подаци засновани прије свега на народном предању. Што се тиче црногорских губитака, Ђорђевић помиње да је 318 људи владике Данила страдало у поменутом сукобу, да је погинуо војвода Јанко Ђурашковић, а да су рањени владика Данило и Вук Мићуновић. И Ђорђевић је сматрао да је поријекло имена Царев Лаз повезано са великим турским страдањем. Позивајући се на владика Василија, Ђорђевић наводи један податак који ће узети са резервом, а у коме се наводи да ће сам турски султан Ахмет III понудити црногорским Србима мир након страховитог пораза 1712. године. Од споразума са Турцима наводно неће бити ништа, јер Црна Гора за такав мир није имала подршку Русије.²²

Живко Андријашевић наводи да је око 20.000 турских војника било спремно за напад на Црну Гору, до кога ће доћи јула 1712. године. Основни циљ напада на Црну Гору био је да се зароби владика Данило и да се покоре црногорска бунтовна племена. Даље Андријашевић истиче да Црногорци „и поред једне успјешне битке на Царевом Лазу“ неће зауставити турску силу у свом походу. Уочи турског напада на Црну Гору, владика Данило ће се заједно са Милорадовићем склонити на млетачку територију.²³

У овом раду се наводи читав низ аутора, историчара који су писали о османском походу на Црну Гору 1712. године, као и о наводном боју на Царевом Лазу јула исте године. Са једне стране имамо групу аутора која ће експлицитно одбацити било какву могућност да се на Царевом Лазу десила велика црногорска побједа. Са друге стране такође имамо ауторе који су сматрали да је битка на Царевом Лазу историјски догађај тј. велика црногорска побједа. На основу свега наведеног, можемо закључити да је апсолутно неспорно да су Срби из Црне Горе са владиком Данилом на челу пружили жесток отпор босанском Ахмет-паши. Али исто тако, на основу докумената који су објављени, не можемо закључити да се 17. јула 1712. године на Царевом Лазу одиграла вели-

²² Владан Ђорђевић, *Европа и Црна Гора*, Београд, 1912, 42-44.

²³ Живко Андријашевић, Шербо Растодер, *Историја Црне Горе од најстаријих времена до 2003*, Подгорица, 2006, 113.

Један од аутора који су сматрали да је Царев Лаз мјесто велике црногорске побједе био је и Бранко Павићевић. Према Павићевићу, војска босанског везира ће претрпјети приликом повлачења са Цетиња код Царевог Лаза знатне губитке. Павићевић се исто тако позива на једно писмо пуковника Милорадовића, које ће овом аутору послужити као крунски доказ да је Царев Лаз мјесто велике црногорске побједе. (Бранко Павићевић, „Умјетнички и историјски лик владике Данила“, *Историјски записи*, LXX, 2, Подгорица, 1997, 71).

ка битка и десио велики пораз отоманске војске. Као чињеница се може узети тврдња да су се на Царевом Лазу сукобили људи владике Данила са османским војницима, али је то био сукоб локалног карактера који није могао зауставити надмоћнију војску босанског везира. Прича о боју на Царевом Лазу као великом историјском догађају је заправо плод романтичарске идеологије 18. и 19. вијека, заснован прије свега на народном предању које ја јако магловито, као и малобројним домаћим писаним изворима насталим већином у 18. вијеку са јединим циљем да се кроз причу о Царевом Лазу издигне династија Петровић као владајућа. Са друге стране, документа млетачког поријекла уопште не помињу Царев Лаз као мјесто великог сукоба црногорско-турског. Мало је вјероватно да би Млетачка република пропустила да у својим извјештајима помене сукоб на Царевом Лазу и велико турско страдање. Закључак ове историјске приче може се свести на само једну неспорну чињеницу, која указује, како је већ наведено, да су Срби из Црне Горе 1712. године одлучно устали против турског окупатора, али да ипак нијесу имали довољно снаге да из тог сукоба изађу као побједници.

Ilija BAJOVIĆ

BATTLE OF CAREV LAZ - BETWEEN LEGEND AND TRUTH

Summary

Battle of Carev Laz 1712, as we can see, is a highly controversial topic among many authors who have opposite opinions on it. Authors who worked on this specific topic have different arguments in their own favour regarding their point of view. According to everything that has been written about Carev Laz, as a historian, I give myself the right to state that the battle of Carev Laz cannot be seen as a great Montenegrin victory in any respect. When I say that I do not want to decrease the importance of Serbs' struggle during 1712 and on. Most of the poor sources come from oral tradition. One of the few written sources is *The Cetinje Chronicle* which describes the battle but it also mentions the entrance of Turkish army into Cetinje, after supposed Montenegrin victory at Carev Laz. Other numerous sources, especially those of Venetian origin do not even mention Montenegrin victory in 1712.

My conclusion on this exceptionally controversial topic is similar to the opinion of Vladimir Ćorović who does not neglect a possibility of conflict with the army of grand vizier Ahmed Pasha at Carev Laz but the very nature of the conflict could have only been of a local character.

ЛИТЕРАТУРА

- Андријашевић Живко, Растодер, Шербо, *Историја Црне Горе од најстаријих времена до 2003*, Центар за исељенике Црне Горе, Подгорица, 2006.
- Вукчевић Никола, *Осврт на нека питања из историје Црне Горе*, Палмотићева, Београд, 1981.
- Вуксан Душан, „Један необјављени Цетињски летопис“, *Записи*, књига V, 3, Цетиње, 1929, 171.
- Вулетић Јован, *Бој на Цареву Лазу*, Српска академија наука, Споменик, Београд, 1956.
- Вуксан Душан, „Битка на Цареву Лазу 1712. године“, *Записи*, књига V, 3, Цетиње, 1929, 129-132.
- Драгићевић Ристо, „Неколико напомена о боју на Цареву Лазу“, *Историјски записи*, књига XVII, 2, Титоград, 1960, 352, 357, 369.
- Ђорђевић Владан, *Европа и Црна Гора*, Штампарија „Св. Сава“, Београд, 1912.
- Ердељановић Јован, *Стара Црна Гора*, Народна библиотека „Радосав Љумовић“, Подгорица, 1997.
- Јовановић Јагош, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Штампарско-издавачко предузеће Обод, Цетиње, 1947.
- Јовановић, Јагош, Драгићевић, Ристо, Миловић, Јевто, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782)*, Историјски институт НР Црне Горе, Цетиње, 1956.
- Милаковић Димитрије, *Историја Црне Горе*, (Повјесница црногорска одабране историје Црне Горе до краја XIX вијека), Унирекс, Подгорица-Београд, 1997.
- Милутиновић Симеон-Сарајлија, *Историја Црне Горе*, Светигора, Цетиње, 1997.
- Медаковић Милорад, *Повјесница Црне Горе од најстаријег времена до 1830*, (Повјесница црногорска одабране историје Црне Горе до краја XIX вијека), Унирекс, *Подгорица-Београд*, 1997.
- Миловић Јевто, „Један досад непознат докуменат из 1747 о црногорској и турској борби на Цареву Лазу“, *Записи*, књига VIII, 1-3, Цетиње, 1952, 177, 179-181, 183.
- Мијушковић Славко, „Догађаји у Црној Гори од појаве Милорадовића до Нуман-пашиног похода (1711-1714)“, *Историјски записи*, књига XI, 1-2, Цетиње, 1955, 196-198.
- Мијушковић Славко, „Још једном о Цареву Лазу“, *Историјски записи*, књига XII, 1-2, Цетиње, 1956, 360-361, 365-367.
- Петровић Василије, *Историја о Црној Гори*, (Повјесница црногорска одабране историје Црне Горе до краја XIX вијека), Унирекс, Подгорица-Београд, 1997.
- Павићевић Бранко, „Умјетнички и историјски лик владике Данила“, *Историјски записи*, књига LXX, 2, Подгорица, 1997, 71.

- Радојчић Никола, „Историја Црне Горе за последњих десет година 1918-1928“, *Записи*, књига IV, 1, Цетиње, 1929, 34.
- Станојевић Глигор, Васић, Милан, *Историја Црне Горе од почетка XVI до краја XVIII вијека*, Редакција за историју Црне Горе, Титоград, 1975.
- Станојевић Глигор, „Један докуменат о Цареву Лазу“, *Историјски записи*, књига XVII, 1, Титоград, 1960, 137-139.
- Станојевић Глигор, „др Никола Вукчевић Питање боја на Царевом Лазу“, *Историјски записи*, књига XXV, 4, Титоград, 1968, 657-661, 666-667.
- Сербска пчела, „Стари српски часописи о Црној Гори и Црногорцима“, *Записи*, књига XIX, 3, Цетиње, 1938, 152.
- Томић Јован, *Питање Царева Лаза*, Народна штампарија, Београд, 1933.
- Ђоровић Владимир, *Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира*, Глас српске краљевске академије, Београд, 1941.